

ІДЕОГРАФІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ СОМАТИЧНИХ ФРАЗЕМ В ІДІОСТИЛІ А.П. СВИДНИЦЬКОГО

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(44)

УДК 811.161.2'373.7:821.161.2Свидницький

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).161–167

Коваленко Б. Идеографічна класифікація соматичних фразем в ідіостилі А.П. Свидницького; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. У статті на матеріалі творів А.П. Свидницького розглянуто фраземи із соматичним компонентом на позначення процесів мовленнєвої та розумової діяльності, а також фізичного та психологічного стану людини.

Мова творів А.П. Свидницького насичена фразеологізмами (приказками, прислів'ями).

Визначено, що фразеологічний фонд творів А.П. Свидницького багатий і різноманітний, а основна функція вжитих фразеологічних одиниць із компонентом-соматизмом – це уточнення, деталізація зображуваних ознак.

У мові творів письменника такі абстрактні поняття, як горе, смуток, печаль ілюструються фраземами, образним центром яких є компоненти-соматизми *сльози та очі*, а ступені експресії чи гіперболізації вербалізуються дієсловами *залитися, облитися, заплисти*. Найбільшу фразеотвірну властивість має компонент-соматизм *голова*, який образно номінує здатність людини мислити, відображати і пізнавати об'єктивну дійсність; у семантичних структурах інших фразем образним ядром є асоціативні синоніми *мозок, розум, ум*. Різні вияви шкали емоції страху представлені фраземами, образний центр яких формують компоненти *дух, душа, волосся, шкура, отже*, образно закріплені словесні характеристики фізичного стану людини ґрунтуються і на абстрактній лексиці, і на соматизмах, які здатні якнайточніше передати фізичні відчуття людини.

Широке використання сталих сполук є свідченням високої художньої майстерності автора, досконалого знання ним літературної та народнорозмовної української мови, розуміння важливості фіксації мовного рівня сприйняття світу, генетично закодованого у свідомості або підсвідомості українського етносу.

Ключові слова: соматизм, фразеологізм, мовленнєва діяльність, розумова діяльність, фізичний стан, психологічний стан, А.П. Свидницький.

Постановка проблеми. В історії науки соматизми часто були предметом вивчення дослідників різних галузей знань: культурології, філософії, антропології, етнографії, мовознавства та ін. Загальновідомо, що назви частин тіла належать до архаїчної лексики, до основного лексичного фонду, який відображає не лише давнє уявлення мовців про самих себе, але й про навколишній світ. Людина є центром всесвіту, тому всі мовні спільноти використовують людське тіло та його частини для опису й виміру інших речей та явищ у навколишньому світі [Allan 2001, с. 289].

В останні роки активізувалася увага до теми людського чинника в мові, лінгвістика звертається до людини, суб'єкта письменномовленнєвої діяльності. Усе популярнішими стають дослідження антропоцентричного характеру. Як зазначає О.С. Кубрякова, антропоцентризм – це «один із головних параметрів сучасної лінгвістики» поряд з такими установчо-пізнавальними принципами, як експансіонізм, функціоналізм (або неофункціоналізм) і експланаторність [Кубрякова 1994, с. 5]. Саме тому соматична лексика посідає особливе місце як об'єкт вивчення.

Аналіз досліджень. До наукового обігу термін «соматичний» одним із перших ввів Ф. Вакк, досліджуючи фразеологізми естонської мови з назвами частин людського тіла [Вакк 1964]. На його думку, соматичні фразеологізми – це такі одиниці, що містять у своєму складі назви частин тіла людини чи тварини (голова, очі, хвіст) [Вакк 1964, с. 6]. Починаючи з другої половини XIX ст., соматизми

не перестають бути предметом наукових праць, які можна умовно поділити на групи.

По-перше, виокремлюємо роботи, спрямовані на вивчення соматичної лексики та фразеології однієї мови: О.О. Селіванова, Н.Р. Яніцька, О.В. Омеляненко (українська), Р.М. Вайнтрауб (російська), Е.М. Мордкович (білоруська), Т.В. Тоненчук (англійська), Ф.О. Вакк (естонська), О.Л. Толстова (іспанська), Н.А. Дубровська (німецька), А.М. Кочеваткін (ерзянська мова), М.Т. Іпакова (марійська). Друга група робіт присвячена порівнянню семантичних та структурних особливостей фразеологізмів із соматичним компонентом у сучасних мовах: Е.Т. Берта (українська, угорська), І. Патен (українська, польська, англійська), І.В. Сівков (українська, російська, англійська, арабська, іврит), Н.Я. Стрілець (французька, іспанська, італійська), М.А. Аверіна та К.І. Болдирева (російська, англійська), Р.Ю. Мугу, Надь Ласло (німецька, російська). На матеріалі українського говіркового мовлення соматичну лексику й фразеологію досліджують Н.Д. Коваленко, С.Є. Панцьо, Л.В. Вакарюк, Н.М. Дяченко. Порівняно невелику кількість робіт присвячено вивченню фразеологізмів із компонентом-соматизмом на матеріалі художніх текстів (З.В. Шостюк, Т.В. Доброштан). Отже, проблема формування й функціонування фразеологізмів із соматичним компонентом уже привертала увагу лінгвістів, проте на матеріалі ідіостилі окремих письменників досліджена ще недостатньо.

Через дискусійність у підходах до класифікації органів людського тіла й досі немає єдиного

погляду на лексико-семантичну організацію соматичної лексики.

А.М. Кочеваткін залежно від характеру об'єкта номінації запропонував розподіл соматизмів на шість груп: I. Сомонімічна лексика (нога, рука, голова, тулуб). II. Остеонімічна лексика (зуб, кістка, щелепа). III. Спланхнонімічна лексика (серце, печінка, нирки). IV. Ангіонімічна лексика (кров, вени). V. Сенсонімічна лексика (око, вухо, ніс, язик). VI. Лексика, що позначає хвороби, недуги і прояви людського організму (бородавка, сеча, гній) [Кочеваткін 2001, с. 7–63]. І.М. Приходько вважає, що до цієї лексики варто включити й таку підгрупу, як найменування м'язових тканин, які також належать до соматичної термінології, і об'єднати їх терміном міологічні номени [Приходько 2016, с. 206–207]. А.О. Кармишков розрізняє соматизми за фактом функційної обов'язковості та виокремлює лексичні (*голова, рука*), слова на позначення серцево-судинної й інших систем (*кров, шкіра, кістка*) та інші одиниці, які не можна зараховувати до соматизмів (*ніт, сльоза*) через відсутність функційної обов'язковості [цит. за: Старых 2011, с. 83], однак О.В. Трофімова лексему *сльоза* вважає соматизмом [Трофімова 2014, с. 144].

Деякі дослідники до соматизмів відносять назви нервової й серцево-судинної системи людини, речовини людського організму, рослинність на тілі людини, розумово-психічне й духовне життя людини, антропоніми [Луговая 2007, с. 110].

У своїй розвідці ми розглядаємо соматизми в широкому розумінні, відносячи до них назви зовнішніх частин тіла (*голова, язик, щока, живіт, спина, горло, шия, долоня, горб, шкіра* тощо), внутрішніх (*серце, судина, бронхи, легені, шлунок, нирки, м'яз, нерв* тощо), інші (*ніт, сльоза, дух, душа* тощо).

Мета статті, завдання. Метою нашої статті є дослідження фразеологізмів із соматичним компонентом на позначення процесів мовленнєвої та розумової діяльності, а також фізичного та психологічного стану людини в ідіостилі А.П. Свидницького. Завдання – виявити корпус соматичних фразеологізмів, здійснити їх ідеографічну класифікацію, визначити стрижневі слова-соматизми у цих фраземах.

Методи та методика дослідження. У процесі аналізу використано метод суцільного вибирання, описовий метод, метод компонентного аналізу, метод фразеологічної ідентифікації, а також застосовано функціонально-домінантний підхід, який виражається в структурно-стильовому аналізі тексту, тобто у виявленні особливих концептів-домінант, притаманних ідіостилу автора і різноманітних мовних засобів їх репрезентації.

Виклад основного матеріалу. Українська лінгвостилістика і досі має низку постатей, творча спадщина яких залишається маловивченою. Серед них й ім'я Анатолія Свидницького – представника шістдесятників XIX ст., автора етнографічних нарисів та оповідань, роману «Люборацькі». З-поміж виразних мовностилістичних засобів усєї творчої палітри письменника, що визначають його ідіостиль, особливо вирізняються фразеологічні одини-

ці, різні зі структурного погляду: словосполучення, речення, прислів'я та приказки.

За спостереженнями українських мовознавців, найвиразнішою прикметою авторського стилю А. Свидницького є саме майстерне користування фразеологічним багатством народного мовлення. У фразеологічних словниках української мови серед ілюстративного матеріалу є покликання на твори цього автора з Поділля, але, наприклад, у найавторитетнішому зібранні сучасної фразеології – академічному словнику зафіксовано лише 20 покликань на роман «Люборацькі», хоча, за нашими спостереженнями, фразеовживань у творі понад пів тисячі. Інші твори письменника, на жаль, до уваги не брали.

Об'єктивно-повістевий виклад, який запровадив письменник, позначився на доборі мовних засобів. Прагнучи до об'єктивного висвітлення життя, автор вдається до детальних описів побуту, одягу, їжі, народних звичаїв і обрядів і т. ін., які часом нагадують записи спеціаліста-етнографа. Продовжуючи традиції своїх попередників, а особливо Т.Г. Шевченка, А.П. Свидницький вагомим компонентом своєї оповіді робить фольклоризм у широкому розумінні – як спеціальну і важливу стильову категорію. Вона виявляється не лише у введенні до тексту народних пісень, приказок, прислів'їв, власне фразеологізмів, елементів народної образності тощо, а й у глибокому проникненні письменника в таємниці народного світосприймання, мислення, наслідком чого є органічність, природність самого способу відтворення думок і почуттів простих людей. А.П. Свидницький навіть епіграфом до своїх творів добирав сталі сполуки, наприклад, до роману «Люборацькі» він подав вислів «*Людей слухай, а свій розум май*», а до своїх російськомовних оповідань та нарисів «Попался впросак» і «За год до холеры» приказки: «*Дере коза лозу, а вовк козу, вовка мужик, мужика пан, пана юриста, а юристу чортів триста*» і «*Подоля, Подоля! Гірка твоя доля ... Хороший край, та лиха година*». Деякі оповідання автор називав пареміями, наприклад: «*Проти сили не попреш: з чим родився, з тим і вмреш*» або «*Хоч з мосту та в воду*».

Усі твори письменника, навіть ті, які написані російською мовою, наповнені фразеологізмами і пареміями. З метою колоритнішого зображення умов, у яких живуть персонажі твору, автор використовує різноманітні фразеологічні словосполучення то фольклорного («*Пройшла еси вогонь, і мідні труби, і пляшки, й келішки; всюди їздила, то піди ще й пішки*»; «*А паню видно по носі, що рилась в горосі... рила моркву з петрушкою і вдавилась галушкою*»), то книжного, церковнослов'янського («*Блажен тільки той, кого обряцет удача*»; «*В день радості взриваєте і восплачете...*») походження. Часто як прийом мовної характеристики вжито польські й російські вислови, звороти, окремі слова. Зауважимо, що народнорозмовна мова і фольклор були основою художньої мови й інших письменників – як попередників, так і сучасників А.П. Свидницького. Відмінності полягають, на думку О.Г. Муромцевої, в характері використання, ступеня органічності цих

джерел, а також ступеня достовірності їх як засобу змалювання соціальних типів і картин соціальної дійсності [Муромцева 2008, с. 52].

Фразеологізми та паремії в творах письменника – це ті центри, на які спирається або від яких відштовхується авторська розповідь або мовлення персонажів, вони завжди вжиті в певних ситуаціях, з певними інтенціями та емотивною модальністю, а також виступають незаперечними істинами або формулами-кодами: «Хіба він [Бог] знає, куди до раю навпростець?»; «Кому що, а курці просо!»; «Не вернеться, що минулось»; «Над сиротою Бог з калитою»; «Не відхрестися, ні відмолишся»; «Поминай же як звали»; «Рада б мама за пана, так пан не бере».

Фраземи, які ми фіксуємо у творах А.П. Свидницького, – це не лише яскравий засіб образності, емоційності, експресивності та виразності, а й правдиве свідчення особливостей національної культури українського народу, його світобачення, розуміння законів навколишнього світу, усвідомлення свого місця у всесвіті. Цінним, на нашу думку, є те, що в палітрі художнього мовлення письменника є сталі сполуки, які лише частково відомі в інших місцевостях України, а, можливо, належать до вузьколокальних, наприклад: *жупчики ловити, козубом стати, розв'язати губу, заганяти в шуршу, щоб губа не вакувала* та ін.

Письменник не тільки використовував народну мудрість, а й за її зразком створював свої афоризми, наприклад: *Вірив у пана, як турчин у місяць; Не знав більше світа, що у вікні; Пройшла еси вогонь, і мідні труби, і пляшки, й келішки; Лиха доля лиху дорогу показала*.

Значна кількість фразеологізмів, ужитих у творах письменника, містить у своєму складі соматичні компоненти. Ми проаналізували мову творів А.П. Свидницького та виявили такі фразеосемантичні поля (ФСП): 'розумова діяльність людини', 'мовленнєва діяльність людини', 'фізичний стан людини', 'психічний стан людини'.

1. ФСП Розумова діяльність людини.

Фразеосемантичне поле 'розумова діяльність людини' поділяємо на фразеосемантичні групи (ФСГ): 'мати розум', 'не мати розуму', 'процеси пам'яті'.

ФСГ 'мати розум': 'бути розумним, кмітливим, розважливим' і т. ін.: *голова на в'язах – «Дасть же Бог таку голову на в'язи!»* (Люборацькі, с. 31)*, *дав Бог розум добрий кому – «Добра дитина! та коли б її дав Бог розум добрий»* (Люборацькі, с. 79), *з головою – «Не тільки в церкві та в своїй господі, – і в громаді о. Гервасій був чоловік з головою!»* (Люборацькі, с. 31), *в голові мати – «Вчися, сину, бо тільки й твого, що в голові матимеш»* (Люборацькі, с. 84), *сто голів мати – «Ляхи – народ облесний, знають, з якого боку підійти, і так примаслється, що й сто голів май, – не вгадаеш, що в йому кишить»* (Люборацькі, с. 79), *на мозок*

не бракує кому – «Тиждень чи дві неділі на новім господарстві була з Марусі жінка, як бог повелів: і порадитись було з ким, бо на мозок її не бракувало; і приголубить, поцілуват' було кого, бо гарна була, як весна красна, хоч вже трохи й матірна собі» (Недоколісана, с. 389), *мати розум (добрий розум) – «Та поїдеш ти і верхом, пішки коло палички, як стара матиме розум та нічого не пришло; або й пришло, як до других сиріт присилають, підводу з торбинкою на плечах, щоб дорогою не боявсь»* (Люборацькі, с. 131), *«На те вчиться, – озветься панотець, – щоб мала добрий розум; а Печержинська не що-небудь такого, щоб не вміла на дорогу навести»* (Люборацькі, с. 79).

ФСГ 'не мати розуму': 'бути дурним, нерозумним, нетямущим, некмітливим': *дурна голова – «Та дурна твоя голова жіноча, – сказав панотець, – хіба як з богом не говорив, то вже й віри йому не йняти?»* (Люборацькі, с. 83), *порожня голова в кого – «Вчися, сину, бо тільки й твого, що в голові матимеш. А з порожньою головою куди тобі?»* (Люборацькі, с. 84), *розуму не мати – «Чого ти людей розгониш? чому розуму не маєш? – почала мати»* (Люборацькі, с. 97), *не сповна розуму – «Да вона, – кажуть було, втікаючи настрімголів, – мабуть, не сповна розуму або осою загодована, що така безпардонна, – чи свій, чи чужий, так і тягне через лоб, не зважає ні на що»* (Недоколісана, с. 386), *ума не мати – «Піди ти до біса із своїм паном! Що він, чи тепер здурів, чи зроду ума не має»* (Недоколісана, с. 395).

ФСГ 'процеси пам'яті':

а) 'перестати думати про кого-, що-небудь, забути когось, щось': *викинути з голови – «Та ти думаєш, паламарем зле бути? Викинь собі з голови!»* (Люборацькі, с. 113);

б) 'весь час думати, не забувати про кого-, що-небудь': *з голови не сходила – «З цього часу Антосьові й з голови не сходила дівчина: чи спить він, чи лежить – все перед очима»* (Люборацькі, с. 168);

в) 'пригадати когось': *стати перед очима кому, в кого – «І наче тому півсуток, так все воскресло і стало перед очима»* (Люборацькі, с. 168), *«То вже був забув її, а це разом воскресло прошле, і дівчина, як намальована, стала перед очима – і не вступається: чи чита Антосьо, чи пише – вона тут та й тут»* (Люборацькі, с. 163);

г) 'зрозуміти, усвідомити': *дошолопатися у розумі – «Не зразу опам'ятався хлопець, а таки дошолопавсь у розумі, що його ведмедем назвали; то й постановив собі конче вивчитись всяких танців і всього, що треба, щоб не бути ведмедем»* (Люборацькі, с. 163);

д) 'неможливо збагнути, неможливо усвідомити': *і в голові не зміститься – «Не могло цим і в голову зміститься, як Антосьо через похвальний лист на гроші розживеться; а він потяг просто до Кромбера»* (Люборацькі, с. 132).

Отже, цілком очікуваною є найбільша фразеотвірна роль у досліджуваному семантичному полі компонента-соматизма *голова*, який образно номінує здатність людини мислити, відображати і піз-

* Тут і далі цитуємо за: Свидницький А.П. Роман. Оповідання. Нариси / Передм. П.П. Хропка. Київ: Наукова думка, 1985. 570 с.

навати об'єктивну дійсність. У семантичних структурах інших фразем образним ядром є асоціативні синоніми *мозок, розум, ум*.

2. ФСП Мовленнєва діяльність людини.

Фразеосемантичне поле 'мовленнєва діяльність людини' характеризується активністю вживання, численністю варіантів, переважанням структур речення й складається з 2 ФСГ 'говорити' та 'мовчати'.

ФСГ 'мовчати': 'мовчати, мовчки, ні слова не кажучи; не подаючи голосу': *наче (як) води в рот набрати* – «Справді, розібрали Масю, а вона насилу з татом привіталась, на сестрів і не зглянула, і стала під грубою та й ні пари з губи, **наче води в рот набрала**» (Люборацькі, с. 77), «*А паня як води в рот набрала*» (Недоколисана, с. 391), *губи не роззявити* – «*Напалась мати на його; лаяла-лаяла, а він і губи не роззявив*» (Люборацькі, с. 130), *ні пари з губи* – «... стала під грубою та й **ні пари з губи**, *наче води в рот набрала*» (Люборацькі, с. 77), *наче смолою губи заліпити* – «*Наче йому смолою губи заліпив, так Антосьо змовчав*» (Люборацькі, с. 123).

ФСГ 'говорити': 'почати говорити, говорити, багато говорити, огризатися, відлаюватися, розмовляти, спілкуватися, щоб швидше збіг час': *розв'язати губу* – «*дав же! – озвалась Маса. – Не мав що, та кацапа! Хоч би попович, та свій, а то рижий та поганій. Я б лучше втопилась, а за його не пішла. – Ти вже й розв'язала губу, – заговорила мати*» (Люборацькі, с. 144), *розпустити губу* – «*Коли це до шлюбу підуть, а вже добре підгуляли; настала пора, що можна було ще лучше почванитися. Той молодик уже і розпустив губу*» (Відьми..., с. 433), *щоб губа не вакувала* – «*Пани вчотирьох тим часом зайшли в сад, посідали під липою, – може, чай пити збиралися абощо, а щоб губа не вакувала, почали кпити один з другого ті два молодших зяті, що в тебе жінка така! а в тебе така! тебе за ніс водить! а тебе за чуба смиче!..*» (Недоколисана, с. 395), *рот роззявити* – «*Не смій і рот роззявити: так зразу і зацабанить або ще й поб'є добре, аби лиш подужала*» (Люборацькі, с. 92), *язиком молоти* – «*Пашов! – озвався той і каже: – Язиком мели, що хоч, а рукам волі не давай!*» (Люборацькі, с. 151), «*А которий так не слуге, не щиро праве, а тільки язиком меле, тому язик висітима аж до пояса, та такий чорний!*» (Люборацькі, с. 57).

Основні соматизми цього семантичного поля *язик, губа, рот*, тобто органи, які беруть найактивнішу участь у мовленнєвій діяльності людини, активно побутують у фразеологічному значенні і забезпечують не тільки образно-асоціативну вербалізацію емоцій персонажів, а й ціннісні орієнтири в мовленнєвій поведінці представників етносу.

3. ФСП Фізичний стан людини.

Фразеосемантичне поле 'фізичний стан людини' складається з ФСГ, що виражають різні аспекти розуміння людьми своєї внутрішньої природи: 'бути голодним', 'втрачати або набирати вагу', 'вмерти'.

ФСГ 'бути голодним':

а) 'бути голодним': *живіт запався кому, в*

кого – «*Та хоч і в хліві богу помолиться, аби щиро, – озвався панотець. – А приклад добрий матиме: там все пани, та й пани, та панії; навчиться всього модяного. За віру ж нічого боятися: не зломе, бо не тямить по-латинськи. Та найлучче, що приїхалась, бо мені аж живіт запався*» (Люборацькі, с. 74);

б) 'бути дуже голодним': *кишки сваряться в кого* – «*Дай-но чого перекусити, а то аж кишки сваряться, – додав далі*» (Люборацькі, с. 58);

в) 'нічого не їсти, не пити': *і ріски в губі не мати* – «*Так колисали паню скільки день, що вона й ріски в губах не мала, і все сміялись, а вона все вередувала*» (Недоколисана, с. 392).

Центром фразем цієї групи є соматизми на позначення частин травного тракту людини або беруть безпосередню участь у процесі харчування: *живіт, кишка, губа*.

ФСГ 'втрачати або набирати вагу':

а) 'бути худим': *якби не шкура, то й кістки розсипались би* – «*Люборацька за п'ять літ з гождої молодіці, повновидої, рум'яної – такою шкорбою стала, що якби не шкура, то й кістки розсипались би*» (Люборацькі, с. 103);

б) 'бути товстим': *в шкуру не зміщатися* – «*То такі у вас мізерні? де то я мізерна, коли у свою шкуру не зміщаюся*» (Люборацькі, с. 85);

У цих фраземах спостерігаємо активне вживання назв окремих частин тіла людини, які найбільше характеризують худизну або повноту: *кістки, шкура*.

ФСГ 'втомитися':

а) 'дуже втомитися, задихатися': *язик висолопити* – «*А браття лиш язики повисолоплювало та й дихає*» (Відьми..., с. 428);

б) 'впріти від виконання якоїсь роботи': *чуби милом стали* – «*Сміються хлопці, регочуться і все вповивають – муцуються, аж чуби милом стали, а пані дригає, та й годі*» (Недоколисана, с. 390).

ФСГ 'вмерти':

а) 'померти своєю смертю': *Богу душу віддати* – «*Небагато вона принесла йому, та недовго й заважала: на четвертім році по весіллі й богу душу віддала, зоставивши тих два сини, що й росли урвителями при батькові*» (Люборацькі, с. 181), *духу пуститися* – «*І сорому тобі нема, – озвалась мати, – тато от-от духу пуститься, а тобі гульки в голові!.. – і заплакала*» (Люборацькі, с. 87), «*Може, в цю пору хто блудив у полі і духу вже пускається; та що кому до того?*» (Недоколисана, с. 387), *душа вискочила кому* – «*Ох лишко! так і мій! як ударить, то сама чую, що чуточку гірше, то й душа вискочить!*» (Люборацькі, с. 187), *очі заплющити* – «*Але думає собі: Треба ж таки його з лісу колись вивести, бо не сьогодні-завтра очі заплющити, тоді що? З торбами піде, чи що? А села ж як?*» (Проти сили..., с. 383);

б) 'померти насильницькою смертю': *кістками лягти* – «*Лягло кістками стільки люду щирого, щиро обороняючи благочестіє, і так щиро віруючи в діла і безділля, з-предку-віку християнством захищені!*» (Відьми..., с. 414).

До складу цієї ФСГ входять лексеми сакраль-

ної сфери *Бог, душа, дух* – символи початку і кінця земного шляху людини, її духовного життя та ін.

4. ФСП Психічний стан людини.

Фразеосемантичне поле 'психічний стан людини', за нашими спостереженнями, складається з найуживаніших ФСГ, що через певні відтінки метафоризації та емоційно-експресивного забарвлення передають найрізноманітніші душевні переживання людей: 'відчувати страх'; 'плакати', 'сміятися' та ін.

ФСГ 'відчувати страх':

а) 'боятися, дуже страшно, моторошно': *аж волосся їжитья* – «Було виїде подивитись, і аж тремтить, **аж** йому *волосся їжитья*; та краще з другого посміятись, аніж самому сміховищем бути» (Люборацькі, с. 49), «І аж серце хлопцеві замирало, **аж** *волосся їжилось*, аж мало не крикне неборак, як хто схибнеться, а ті скачуть, як дикі кози, і гадки собі не мають» (Люборацькі, с. 149), «Латинським учителем був вже немолодий чоловік, Заторський звався; ходив з бакенами і сік, доки й теплий, його *духу боялись* ученики» (Люборацькі, с. 117), *волос в'яне* – «І часами, мовляв я, то се, то те, і зілля дасть, а часом – то зовсім друге діло: так прираїть, що аж *волос в'яне* слухати» (Відьми..., с. 447);

б) 'злякатися, раптово відчувати сильний переляк, стає страшно': *душа в п'яти посунулася* – «А дякові і *душа в п'яти посунулася*. Е! якби ти, попе, – думає собі, – знав, що тут загоюється!...» (Відьми..., с. 438), «Вчора в гостині був, грали, сидів допізна там, а то ще й дома довго не міг заснути; то подумав, що заснав, і в *душі йому похолонуло*: «Ото, – думає собі, – наробив!» – і хапаючись, невмиваний, одягнувся, забрав записки та й шурнув до класу, навіть не покуривши» (Люборацькі, с. 172), *мороз подирає по шкірі* – «І за плечі немовби й справді що лапає рукою мохнатою і **мороз подирає по шкірі**» (Відьми..., с. 413).

Різні вияви шкали емоції страху представлені фраземами, образний центр яких формують компоненти *дух, душа, волосся, шкіра*. Отже, образно закріплені словесні характеристики фізичного стану людини ґрунтуються і на абстрактній лексиці, і на соматизмах, які здатні якнайточніше передати фізичні відчуття людини.

ФСГ 'сміятися': 'реготати, дуже сміятися': *зуби скалити (шкірити)* – «*Ишь, баба!* – каже Тимоха, – **зуби скалит!** – і додав: – У тебе, ведь, бачка, девки то єсть?» (Люборацькі, с. 135), «*Ти думаєш, ми не бачили, як то ти **шкірив** зуби, як нас переписували?*» (Люборацькі, с. 64). Невелика кількість одиниць цієї групи та наповненість наступної ФСГ 'плакати' підтверджує висновок дослідників-фразеологів, що типологічною рисою фраземних систем є переважання фразем для лінгвізації трагічних подій, негативних рис характеру, гострих переживань людини.

ФСГ 'плакати': 'дуже плакати, ридати': *очі слізьми запливають* – «*Дайте лишень нової втну: про степи, про Запорожжя... про ті діти, що як квіти цвіли-процвітали; про ту волю, що на полі сонце забувала, ой то росла-розросталась – неба досягала; про той місяць срібно-злотий, як в Дніпрі купався; про козака-чорнобровця, як вірне кохався; як дівочі карі **очі слізьми запливали**, як козака край байрака в степу поховали*» (Відьми..., с. 413), *заливатись (обливатись) слізьми* – «*Орися щось хотіла відказати, та **залилась слізьми**, що й голос завмер...*» (Люборацькі, с. 145), «*Довго ніхто не міг допитатись, чого це так; а далі Мася і призналась одній товаришці і **облилась слізьми***» (Люборацькі, с. 79), *сльози градом* – «*Градом сльози котились Масі з очей і річками по грудях текли, аж ставочок став на помості, що і в дві ложки не забрати*» (Люборацькі, с. 75). У мові творів письменника такі абстрактні поняття, як горе, смуток, печаль ілюструються фраземами, образним центром яких є компоненти-соматизми *сльози* та *очі*, а ступені експресії чи гіперболізації вербалізуються дієсловами *залитися, облитися, заплити*.

Висновки. Отже, фразеологічні одиниці із соматичним компонентом широко представлені в ідіостилі А.П. Свидницького. Фразеологічний фонд творів письменника багатий і різноманітний, а основна функція фразеологічних одиниць із компонентом-соматизмом, ужитих у його творах – це уточнення, деталізація зображуваних ознак. Широке використання сталих сполук є свідченням високої художньої майстерності автора, досконалого знання ним літературної та народнорозмовної української мови. З'ясовано, що стрижневим компонентом фразем у фразеосемантичному полі 'розумова діяльність' є слова *голова та розум (ум)*, ядром фразем поля 'мовленнєва діяльність' – соматизми *язик, губа, рот*, тобто органи, які беруть найактивнішу участь у мовленні. Фразеосемантичне поле 'фізичний стан людини' складається з ФСГ, що виражають різні аспекти розуміння людьми своєї внутрішньої природи й там переважають такі соматизми: *живіт, кишка, губа* ('бути голодним', 'втрачати або набирати вагу'), *кістки, шкіра* ('втрачати або набирати вагу'). У складі ФСГ 'вмерти' переважають компоненти, куди входять лексеми певної понятійної сфери: *Бог, душа, дух* тощо. Фразеосемантичне поле 'психічний стан людини', як свідчать спостереження, складається з найуживаніших ФСГ, що через певні відтінки метафоризації та емоційно-експресивного забарвлення передають найрізноманітніші душевні переживання людей, а стрижневими компонентами тут виступають лексеми *дух, душа, волосся, шкіра (емоція страху), очі, сльози (печаль, горе, смуток), зуби (емоція задоволення, радості)*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакк Ф. О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке: автореф. дисс. ... к. филол. н. Таллинн, 1964. 29 с.
2. Кочеваткин А.М. Соматическая лексика эрзянского языка: учебное пособие. Саранск, 2001. 208 с.

3. Кубрякова Е.С. Парадигмы научного знания в лингвистике и ее современный статус. *Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка*. Москва, 1994. Т. 53. № 2. С. 3–15.
4. Луговая Н.В. Национально-культурные особенности фразеологических единиц сферы психоэмоционального состояния человека: дисс. ... канд. филол. наук. Краснодар, 2007. 179 с.
5. Муромцева О.Г. Мова роману «Люборацькі» Анатолія Свидницького. *З історії української літературної мови. Вибрані праці*. Харків, 2008. С. 47–65.
6. Приходько І.М. Соматична лексика: межі поняття та спроба класифікації. *Вісник Запорізького національного університету*. 2016. № 1. С. 203–212.
7. Свидницький А.П. Роман. Оповідання. Нариси / Передм. П.П.Хропка. Київ, 1985. 570 с.
8. Старых О.В. Соматизмы как особый класс слов в лексической системе церковнославянского языка. *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия III. Филология*. 2011. Вып. 2 (24). Москва. С. 80–85.
9. Трофімова О.В. Фразеологія негативних емоцій в англійській та українській мовах: [монографія] (Лінгвокогнітивні та лінгвокультурологічні дослідження). Т. 1. Донецьк, 2014. 248 с.
10. Allan K. *Natural language semantics*. Oxford: Blackwell Publishers, 2001. 525 p.

REFERENCES

1. Vakkh F. (1964) O somaticheskoy frazeologii v sovremennom estonskom literaturnom yazyike [On somatic phraseology in modern Estonian literary language Somatic vocabulary of the Erzian language]: avtoref. diss. ... k. filol. n. Tallinn. 29 s. [in Russian].
2. Kochevatkin A.M. (2001) Somaticheskaya leksika estonskogo yazyika [Somatic vocabulary of the Erzian language]: uchebnoe posobie. Saransk. 208 s. [in Russian].
3. Kubryakova E.S. (1994) Paradigmyi nauchnogo znaniya v lingvistike i ee sovremennyiy status [Paradigms of scientific knowledge in the linguistic and its modern status]. *Izvestiya Akademii nauk SSSR. Seriya literatury i yazyika*. Moskva. T. 53. № 2. S. 3–15 [in Russian].
4. Lugovaya N.V. (2007) Nacionalno-kulturnye osobennosti frazeologicheskikh edinitz sfery psihoemotsionalnogo sostoyaniya cheloveka [National and cultural features of phraseological units in the sphere of the psychoemotional state of a person]: diss. ... kand. filol. nauk. Krasnodar. 179 s. [in Russian].
5. Muromtseva O.G. (2008) Mova romanu «Liuboracki» Anatolia Svydnytskogo [Language of the novel «Liuboratski» by Anatoliy Svydnytskyi]. *Z istorii ukrainskoi literaturnoi movy. Vybrani pratsi*. Harkiv. S. 47–65 [in Ukrainian].
6. Pryhodko I.M. (2016) Somatychna leksyka: mezhi poniattia ta sproba klasyfikatsii [Somatic vocabulary: the limits of the concept and the attempt to classify]. *Visnyk Zaporizkogo natsionalnogo universytetu*. № 1. Zaporizhzhia. S. 203–212 [in Ukrainian].
7. Svydnytskyi A.P. (1985) Roman. Opovidannia. Narisy [Novel. Stories. Essays] / Peredm. P.P. Hropka. Kyiv. 570 s. [in Ukrainian].
8. Starykh O.V. (2011) Somatizmyi kak osobyiy klass slov v leksicheskoy sisteme tserkovnoslavyanskogo yazyika [Somatizms as a special class of words in the lexical system of the Church Slavonic language]. *Vestnik Pravoslavnogo Syato-Tihonovskogo humanitarnogo universiteta. Seriya III. Filologiya*. Vyp. 2 (24). Moskva. S. 80–85 [in Russian].
9. Trofimova O.V. (2014) Frazeolohiia nehatyvnykh emotsiy v anhliiskiy ta ukrainskiy movakh [Phraseology of negative emotions in English and Ukrainian languages]: [monohrafiya] (Linhvokohnityvni ta linhvokulturolohichni doslidzhennia). T. 1. Donetsk. 248 s. [in Ukrainian].
10. Allan K. (2001) *Natural language semantics*. Oxford: Blackwell Publishers. 525 p. [in English].

IDIOPHRAPHIC CLASSIFICATION OF SOMATIC PHRASEMES IN INDIVIDUAL STYLE OF A. SVYDNYTSKYI

Abstract. Some aspects of somatic vocabulary and phraseology on the material of a separate language found their theoretical justification in the works of O. Selivanova, N. Yanitska, R. Vaintraub, T. Tonenchuk, F. Vakk, A. Kochevatkin. Some of the works (E. Berta, N. Strilets, I. Sivkov, R. Muhu) are devoted to the comparison of semantic and structural features of phraseological units with the somatic component in modern languages. On the material of Ukrainian dialectal speech somatic vocabulary and phraseology are studied by N. Kovalenko, S. Pantso, L. Vakariuk, N. Diachenko. A relatively small number of works is devoted to the study of phraseological units with a somatism component on the material of literary texts (Z. Shostiuk, T. Dobroshtan).

The purpose of our article is to study phraseological units with a somatic component to denote the processes of speech and mental activity, as well as the physical and psychological state of a person in the individual style of A. Svydnytskyi. The task is to identify the body of somatic phraseological units, to classify somatic phraseological units to denote the processes of speech and mental activity, as well as the physical and psychological state of person, to identify the core words-somatizms.

The language of the works of A. Svydnytskyi is full of phraseological units (proverbs, sayings), which in the works of the writer play role of the centers on which the author's story is based, they are always suitable for the

occasion and in a proper place, the language of the characters is generously saturated with them, they also act as reference points, indisputable truths.

As research has proved, the phraseological fund of the works of A. Svydnytskyi is rich and diverse, and the main function of phraseological units with component-somatism, used in his works is to clarify, detail the depicted features. Extensive use of fixed compounds is evidence of the author's high artistic skills, his perfect knowledge of the literary and vernacular Ukrainian language.

Keywords: somatism, phraseological unit, speech activity, mental activity, physical condition, psychological state, A. Svydnytskyi.

© Коваленко Б., 2020 р.

Борис Коваленко – кандидат філологічних наук, декан факультету української філології та журналістики, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-3764-856X>

Borys Kovalenko – Candidate of Philology, Dean of the Faculty of Ukrainian Philology and Journalism, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Ivan Ohiienko Kamianets-Podilskyi National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine <https://orcid.org/0000-0002-3764-856X>